

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(м. Кропивницький, Україна) E-mail: lopotova@ukr.net

БУЛІНГ ЯК СУЧАСНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті автором поставлена **мета** – виокремити й класифікувати причини виникнення булінгу, визначити напрямки профілактичної роботи щодо попередження та запобігання шкільного булінгу з урахуванням причин його появи. **Методологія** дослідження базується на ідеях стратегічно-конфліктологічного підходу, що передбачає визначення кожною конкретною особистістю чіткої стратегії подолання конфліктів, протидії булінгу. **Наукова новизна** дослідження полягає у класифікації причин виникнення булінгу (зовнішніх, внутрішніх об'єктивних і внутрішніх суб'єктивних), визначенні основних напрямків профілактичної роботи щодо його попередження та запобігання (превентивна робота, соціально-педагогічна й корекційна робота з жертвами шкільного насилля, із колективом, залучення до програми батьків, запровадження навчання для учителів і персоналу закладів освіти тощо). **Висновки** дослідження засвідчують, що булінг – складне явище, яке виникає у дитячих колективах і характеризується пригніченням особистості з метою самоствердження кривдників. Булінг негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу, призводить до порушення здоров'я школярів (погіршується пам'ять, увага; проявляється депресія і загальна втома; спостерігаються нічні жахіття та розлади шлунку, часте дихання і серцебиття, біль та загальна слабкість, тремтіння тіла), спричиняє тривалі наслідки для особистості, що віддалені у часі. Булінг має певні вікові та гендерні особливості, фізичні й психологічні форми. Ця проблема потребує розробки системи профілактичних заходів із попередження та подолання цього негативного соціального й психолого-педагогічного явища. Більшість програм профілактики шкільного булінгу вказують на необхідність швидкого реагування на випадки цькування у школі, скоординованої роботи педагогів та родини щодо його унеможливлення. Профілактична робота попередження та запобігання шкільного булінгу може проводитися у різних напрямках із урахуванням причин його виникнення.

Ключові слова: булінг, мобінг, конфліктна поведінка, жертви шкільного насилля, профілактична робота.

Постановка проблеми. *Актуальність роботи.* Сьогодні однією із найбільш складних проблем сучасної школи вчені, вчителі, батьки, громадськість називають булінг як прояв агресії, жорстокості дітей, психологічного насилля. Випадки, коли школярів можуть бити або погрожувати побиттям, принижувати словесно, розповсюджувати плітки й чутки, залякувати, стали типовими для освітніх закладів. Часто дорослі вважають, що діти мають порозумітися самі, й не втручаються у ситуації булінгу. Тоді дитина залишається наодинці зі своїми проблемами, у неї розвиваються комплекси, психічні захворювання, що причиняє їй непоправної шкоди. Боротьба з булінгом і його профілактика є актуальною проблемою сучасної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях таких сучасних вітчизняних науковців як А. Борщевська [1], Т. Годецька [2], О. Капітоненко, І. Леонтєва [3], О. Кормило [4], Л. Лушпай [5], Н. Прибиткова [6], Л. Сидоренко, А. Ратнікова, К. Трибулькевич [7], І. Сидорук [8], Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова, К. Левченко, І. Трубавіна [9] та ін. булінг розглядається як актуальна соціально-педагогічна проблема. У зарубіжних виданнях цей аспект проблеми активно досліджують такі вчені як J. Devoe, S. Kaffenberger [11], H. Leyman [12], P. Randall [13] та ін.

Мета – виділити й класифікувати причини виникнення булінгу, визначити напрямки профілактичної роботи щодо попередження та запобігання шкільного булінгу з урахуванням причин його появи.

Методологія. Запропоноване дослідження базується на ідеях стратегічно-конфліктологічного підходу, що передбачає визначення кожною конкретною особистістю чіткої стратегії подолання конфліктів, основної лінії поведінки під час розв'язання конфлікту в певних умовах із урахуванням власних здатностей, особистісних властивостей (сильні й слабкі сторони), а також емоційного стану й настрою інших учасників протидії.

Наукова новизна дослідження полягає у класифікації причин виникнення булінгу (зовнішніх, внутрішніх об'єктивних і внутрішніх суб'єктивних), визначення основних напрямків профілактичної роботи щодо попередження та запобігання шкільного булінгу з урахуванням причин його появи (превентивна

робота, соціально-педагогічна й корекційна робота з жертвами шкільного насилля, із колективом, залучення до програми батьків, запровадження навчання для учителів і персоналу закладів освіти тощо).

Результати дослідження. Булінг є проявом конфліктної поведінки сучасної молоді, який порушує питання статусу окремих дітей у шкільному середовищі, конкуренції, лідерства. Як соціальна поведінка булінг проявляється у відносно стійких групах і здатний впливати на інших. Булінг, на думку І. Сидорук, охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. І. Сидорук розрізняє конфлікт і булінг: у конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині [8, 170]. Вважаємо, хоча між конфліктом і булінгом є певні відмінності, однак вони потребують швидкого розв'язання, бо негативно впливають на школярів, спонукають їх до фізичних і моральних страждань.

Причини виникнення булінгу можуть бути різноманітними. Так, А. Борщевською визначено такі основні причини шкільного цькування: *зовнішній вигляд* (45,4%), *успішність у навчанні* (дуже висока чи дуже низька 14,4%), *матеріальне становище* (9,3%), *національність* (9,2%) [1, 50]. Зарубіжні дослідження чинниками шкільного терору вважають: *зовнішність* – 57%, *ставлення до хобі, інтересів учнів* – 40%, *несприйняття одягу, в яку вдягнутий школяр* – 24%, *ставлення до успішних результатів у навчанні* – 18%, *до поганих результатів у навчанні* – 14% [10, 14]. Отже, найбільш поширеними причинами булінгу є зовнішній вигляд школярів і їх інтереси, інші чинники приблизно однаково спричиняють цькування учнів.

Серед причин булінгу також виділяються наступні: зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів; наявність у школярів психічних і фізичних вад; відсутність предметного дозвілля, агресивність і заздрість; боротьба за лідерство тощо.

П. Рендолл (P. Randall) зазначає, що розвитку булінгу сприяють наступні чинники: недостатня кількість уваги зі сторони дорослих та бажання привернути до себе увагу; жорстоке поводження батьків, необґрунтовані фізичні покарання дітей; невдачі в навчанні; бажання мати вплив на інших та керувати іншими, самоствердитися, змусити інших їх боятися; бажання завоювати авторитет серед друзів та однолітків; надмірна гіперактивність; засоби масової інформації, які перенасичені жорстокими фільмами, насильством, агресією; несприятливі, складні соціальні процеси, що через недосконале навчання і виховання створюють антисоціальну особистість [13].

Отже, всі причини булінгу можна умовно поділити на такі групи:

– *зовнішні фактори* – *матеріальне становище* (зовнішній вигляд, наявність дорогих речей або їх відсутність), *вплив засобів масової інформації* (постійний перегляд фільмів, перенасичених насильством, агресією);

– *внутрішні об'єктивні фактори* – *стосунки в сім'ї* (жорстоке поводження батьків, недостатня увага зі сторони дорослих – батьківський недогляд), *наявність вад у школярів* (фізичних або психічних);

– *внутрішні суб'єктивні фактори* – *успішність у навчанні* (висока чи низька), *зіткнення різних субкультур* (цінностей, інтересів, поглядів), *наявність певних особистісних якостей* (заздрість, агресивність, гіперактивність, лідерство, віктимність тощо).

Таким чином, причини виникнення булінгу в дітей детермінуються різними факторами впливу (зовнішніми, внутрішніми об'єктивними й внутрішніми суб'єктивними). Поширення булінгу пояснюється тим, що насильницькі дії привертають увагу однолітків, однак, часто не отримують негативної оцінки з боку вчителів, громадськості, батьків, що сприяє поширенню подібних ситуацій у групі.

О. Капітоненко та І. Леонтьєвою з'ясовано, що характерною особливістю булінгу є довготривала депривація дитини в межах соціальної групи. Сутністю шкільного мобінгу є пригнічення особистості, з метою самоствердження кривдників. Цими науковцями окреслено наступні форми вияву шкільного мобінгу: ізоляція жертви в колективі; «обливання брудом»; висміювання; систематичні кепкування із будь-якого приводу (від національності до зовнішнього вигляду дитини); задирство; фізичні й психічні приниження; різного виду знущання; бойкот й ігнорування; псування особистих речей тощо. [3, 33].

Т. Годецька доводить, що в булінгу дівчаток превалюють плітки, образи й загрози. Для шкільного насильства у хлопчиків характерні такі форми: бійки, образи й загрози. Також Т. Годецька зазначає, що для осіб чоловічої статі характерний переважно фізичний булінг, який значно знижується в учнів 10–11 класів. Психологічний булінг, на думку науковця, найбільш часто притаманний особам жіночої статі та не має статистичного зниження у старшому шкільному віці (10–11 клас) [2, 42]. Отже, вчена за результатами власного дослідження робить висновки, що існують вікові та статеві особливості у формах і проявах шкільного булінгу й соціальному ставленні до проблеми.

Булінг може виникати в різних місцях: на території школи, поза школою. Ряд зарубіжних науковців (R. Green, A. Collingwood, A. Ross, R. Thornberg) зауважують, що цькування на території школи відбувається, зазвичай, у позаурочний час у неконтрольованих місцях. Дж. Девоу і С. Кафербергер (J. Devoe, S. Kaffenberger) у своєму дослідженні визначили, що 18% учнів зазнавали булінгу на території школи; 11% учнів – на шляху до школи; 12% учнів – далеко від школи [11]. Таким чином, булінг відбувається не лише в місцях не контрольованих дорослими, але й біля закладів освіти, що доводить спонтанність і не прогнозованість дій школярів у мобінгу, коли збирається група однолітків.

Довготривалий булінг конкретних школярів призводить до незворотних процесів погіршення їх фізичного і психічного здоров'я. Так, Х. Лейман (H. Leyman) визначив симптоматику булінгу, яку він поділив на сім груп:

– *перша група* пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (*порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація*);

- друга група вказує на психосоматичні симптоми (*нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності*);
- третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (*біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання*);
- четверта група спричинена симптомами, що пов'язані з м'язовим напруженням (*біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах*);
- п'ята група пов'язана з проблемами сну (*труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження*);
- шоста група симптомів: *слабкість у ногах, загальна слабкість*;
- сьома група: втрата свідомості, тремор (*тремтіння тіла або окремих частин*) [12].

Отже, у дітей, які стають жертвами булінгу, погіршується пам'ять, увага; проявляється депресія і загальна втома; спостерігаються нічні жахиття та розлади шлунку, часте дихання і серцебиття, біль та загальна слабкість, тремтіння тіла. Окрім того, у таких дітей знижується академічна успішність, самооцінка, впевненість у собі. Т. Годецька доводить, що в підлітків шкільне насильство викликає порушення розвитку ідентичності. Тривалий стрес породжує відчуття безнадійності й безпорадності, що, своєю чергою, є сприятливим підґрунтям для виникнення думок про суїцид. Чим менший вік дитини, як зауважує науковець, тим складніше вона переживає насилля, адже її пристосувальні механізми є надто незрілими. За будь-яких умов дитина намагається адаптуватися до жорстокого поводження, хоч би й ціною відхилення від норми психофізичного розвитку [2, 42].

Л. Сидоренко, А. Ратнікова, К. Трибулькевич засвідчують, що діти, закриті до спілкування, а також діти з сімей із низьким рівнем достатку, піддаються булінгу вдвічі частіше за інших. Окрім цього, внутрішньо переміщені діти є більш вразливими до різних форм насильства, пов'язаного з конфліктом. Це впливає на їхню соціальну поведінку. Економічні труднощі також опосередковано підвищують ризики булінгу й загрожують соціальній інтеграції таких дітей [7].

Однак, не лише такі діти потребують значної уваги зі сторони вчителів, батьків, лікарів, психологів. Активну роботу щодо попередження булінгу потрібно проводити з усіма дітьми в школі. Так, Л. Лушпай зазначає, що у Великій Британії директорам шкіл рекомендовано призначати педагога або психолога зі штату школи (Behaviour and Attendance Consultant), який був би відповідальним за вирішення питань, що пов'язані з булінгом, і в обов'язки якого входило би спостереження за поведінкою учнів, консультування і надання необхідної допомоги. Школам рекомендовано регулярно проводити моніторинг ситуацій спілкування учнів на предмет виявлення булінгу [5].

Погоджуємося із думкою Н. Прібіткової, що до роботи з профілактики та подолання такого негативного явища як булінг повинні бути залучені всі учасники освітнього процесу – батьки, адміністрація закладу, учні, педагоги. Бесіди щодо запобігання булінгу можна проводити під час годин виховання або на перервах. Уплив буде стійким, якщо обговорення теми стане постійним продовженням шкільного буденного життя. Короткі, але часті розмови набагато ефективніші, ніж рідкісні та довготривалі [6, 60]. Викликають інтерес у школярів невеликі бесіди та дискусії, що опосередковано відносяться до проблеми булінгу («Мої друзі у класі», «Як ти ставишся до проявів жорстокості?», «Ми всі рівні й особливі»); перегляд мультфільмів («Гидке каченя», «Вірити у любов, вірити в Різдво», «Жив собі чорний кіт» тощо). Виправданими в роботі з школярами є різні акції, що спрямовані на протидію булінгу, а саме: челендж «Булінг STOPS Тут» Академічної гімназії при «Львівській політехніці» (м. Львів); акція «День рожевої сорочки» (серед школярів м. Хмельницького); акція «Сильні проти булінгу!» «Введенської» гімназії №107 (м. Київ) тощо. Заходи в форматі окремих шкіл поширюються на всю територію України. Відомими стають такі всеукраїнські акції проти дитячого цькування як «Не вдавай, що не бачиш», всеукраїнський інформаційний тур під назвою «Стоп агресії: зірки проти булінгу!», пілотний проект Міжнародного фестивалю документального кіно про права людини Docudays UA – DOCU/ТИЖДЕНЬ проти булінгу, дитячий кінофестиваль «Стоп булінг» в Одесі тощо.

Доречним у роботі не лише із школярами, але й студентами є різні профілактичні групові програми протидії булінгу, що вміщують психотехніки з розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки з основами правових знань, вправи на досягнення позитивних життєвих цілей тощо. У світі найбільш відомими програмами протидії шкільному булінгу вважаються програми Д. Ольвеуса (D. Olweus Bullying Prevention Program, ОБРР – містить комплекс інформаційно-консультативних, діагностичних, організаційних і корекційних дій; проведення навчальних тренінгів, зустрічей із дітьми та їх батьками, різні форми індивідуальної роботи з учнями); Д. Таттума (D. Tattum), що складається із трьох етапів реалізації: робота з кризою (кризове втручання), інтервенція і профілактика – проведення спеціальних уроків або курсів-модулів навчання адекватної поведінки в ситуації цькування і конфлікту), які пройшли апробацію у багатьох школах Норвегії, Великої Британії, США, Канади, Австралії і довели свою ефективність у подоланні цього негативного явища.

Мета-аналіз 53 антибулінгових шкільних програм, що проведений Ttofi, Farrington (2011) засвідчує їх ефективність: зниження булінгу на 20-23% та віктимізації – на 17-20%. Максимальна ефективність досягається при одночасній роботі з булерами, жертвами та третіми особами (спостерігачами) [1, 51].

О. Капітоненко та І. Леонтьєвою запропоновано наступні рекомендації учителям щодо запобігання шкільного булінгу в різних напрямках: *превенційна робота* (підтримка позитивного статусу дитини (потенційної жертви мобінгу) в класі; підкреслення важливості спільної роботи у колективі; формування в учнів навичок самоконтролю, асертивної поведінки та позитивного ставлення до себе; засудження деструктивної й антисоціальної поведінки учнів; спонукання до міркувань й усвідомлення власної поведінки; заохочення учнів до позитивних зрушень в особистісному зростанні); *соціально-педагогічна й корекційна робота з жертвами шкільного насилля* (створення психологічного комфорту для отримання жертвами мобінгу позитивного досвіду підтримки й довіри; формування навичок упевненої поведінки,

розвиток упевненості в собі, позитивного самосприйняття; допомога учням у розвитку навички конструктивного спілкування, комунікативної компетентності; мінімізація відчуття самотності шляхом формування потреби в приналежності до групи; підвищення рівня емоційної комфортності); *соціально-педагогічна й корекційна робота з колективом*, в якому зафіксовано явище булінгу (зниження агресивності, формування толерантності, емпатійності в учнів із метою вторинної профілактики виникнення мобінгу) [3, 33-34].

Висновки. У підсумку зазначаємо, що булінг – складне явище, що виникає у дитячих колективах і характеризується пригніченням особистості з метою самоствердження кривдників. Причини виникнення булінгу в дітей криються у різних факторах впливу (зовнішніх, внутрішніх об'єктивних і внутрішніх суб'єктивних). Булінг негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу, призводить до порушення здоров'я школярів (погіршується пам'ять, увага; проявляється депресія і загальна втома; спостерігаються нічні жахіття та розлади шлунку, часте дихання і серцебиття, біль та загальна слабкість, тремтіння тіла), має тривалі наслідки для особистості, що віддалені у часі. Булінг виявляє певні вікові й гендерні особливості, фізичні та психологічні форми. Ця проблема потребує розробки системи профілактичних заходів із попередження та подолання цього негативного соціального й психолого-педагогічного явища вже в процесі підготовки майбутніх учителів та є складовою формування конфліктологічної компетентності студентів. Більшість програм профілактики шкільного булінгу вказують на необхідність швидкого реагування на випадки цькування у школі, скоординованої роботи педагогів та родини щодо запобігання мобінгу. Булінг і мобінг є негативними явищами й вимагають від суспільства, вчителів, батьків, громадськості боротьби з ними. Профілактична робота щодо попередження та запобігання шкільного булінгу може проводитися у різних напрямках із урахуванням причин його виникнення, а саме: *превентивна робота, соціально-педагогічна й корекційна робота з жертвами шкільного насилля, соціально-педагогічна й корекційна робота з колективом, залучення до програми батьків, запровадження навчання для учителів і персоналу закладу освіти тощо.*

Перспективними вважаємо наступні напрями дослідження: сучасні форми й методи профілактичної роботи з проблем булінгу; аналіз зарубіжного досвіду розв'язання цієї проблеми тощо.

References

1. Борщевська А. В. Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту : зб. наук. пр. Сер: Медицина*. 2014. Вип. 6. С. 48-52.
Borshchevska, A. V. (2014). Bulinh u shkolakh yak chynnyk psykhychnoho nezdorovia [Bullying in schools as a factor in mental illnesses]. *Nauk. visn. Mizhnar. humanitar. un-tu : zb. nauk. pr. Ser: Medytsyna – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, Vyp. 6, 48-52.
2. Гodeцька Т. Булінг як соціально-психологічний феномен. *Директор школи, лицею, гімназії*. 2018. № 2. С. 40-47.
Hodetska, T. (2018). Bulinh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Bullying as a social and psychological phenomenon]. *Dyrektoreshkoly, litseiu, himnazii. – Director of school, lyceum, gymnasium*, 2, 40-40.
3. Капітоненко О. В., Леонтєва І. В. Навчання без насилля: феномен шкільного булінгу. *«Молодіжна наука в Україні: виклики та перспективи»: матер. всеукр. науково-практ. конф. (м. Київ, 17 лют. 2017 року)*. Київ. 2017. С. 32-35.
Kapitonenko, O. V., and Leontieva, I. V. (2017). Navchannia bez nasyllia: fenomen shkilnoho bulinhu [Learning without violence: the phenomenon of school bullying]. *«Molodizhna nauka v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy»: mater. vseukr. naukovo-prakt. Konf – «Youth Science in Ukraine: Challenges and Prospects»: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Kyiv, 32-35.
4. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Сер.: «Психологія»*. 2015. Вип. 35. С. 174-187.
Kormylo, O. (2015). Yavyshche bulinhu v osvithnomu prostori [The phenomenon of bullying in the education]. *Problemy humanitarnykh nauk. Ser.: «Psykhologhiia» – Problems of the humanities. Psychology*, 35, 174-187.
5. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126-131.
Lushpai, L. I. (2010). Bulinh yak sotsialno-pedahohichna problema ta shliakhy yii vyrishennia (na prykladі dosvidu serednykh zahalnoosvitnykh shkil Velykoi Brytaniі) [Bullying as a social and pedagogical problem and ways to solve it (based on the experience of UK secondary schools)]. *Ukrainoznavchyi almanakh – Ukrainian Studies Almanac*, 4, 126-131.
6. Прибіткова Н. О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 58-61.
Pribytkova, N. O. (2017). Bulinh u zakladakh osvity: poniattia, struktura, prychny ta shliakhy podolannia [Bullying in educational institutions: concepts, structure, causes and ways of overcoming]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy – Modern problems of legal, economic and social development of the state*. Kharkiv, 58-61.
7. Сидоренко Л. В., Ратнікова А. С., Трибулькевич К. Г. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *«Проблеми соціально-гуманітарних наук»: матер. Всеукр. студент. наук.-практ. конф. Запоріжжя: АА Тандем, 2019. С. 192-198.*
Sydorenko, L. V., Ratnikova, A. S., and Trybulkevych, K. H. (2019). Shkilnyi bulinh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [School bullying as a social and psychological phenomenon]. *«Problemy sotsialno-*

humanitarnykh nauk»: mater. Vseukr. student. nauk.-prakt. konf. – «Problems of social sciences and humanities»: materials All-Ukrainian student scientific-practical conference, Zaporizhzhia, 192-198.

8. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 169-173. Sydoruk, I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as a topical social and pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Pedagogical sciences*, 1, 169-173.
9. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін.; [ред.: К. Левченко, І. Трубавіна]; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». Київ: Держсоцслужба, 2005. 395 с. L. Volynets, (Ed.) et al (2005). Systema zakhystu ditei vid zhorstokoho povodzhennia: navch.-metod. posib. [The system of protection of children from abusive behavior of others]. Derzh. sots. sluzhba dlia simi, ditei ta molodi. Mizhnar. zhinochyi pravozakhysn. tsentr «La Strada Ukraine» [State Soc. service for families, children and youth. International women's human rights «La Strada Ukraine Center»]. Kyiv, Ukraine: Derzhsoctsluzhba.
10. The Annual bullying survey. (2018). The annual benchmark of bullying in the United Kingdom.
11. Devoe, J. F., and Kaffenberger, S. (2005). Student Reports of Bullying: Results From the 2001 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
12. Leyman, H. Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*. 1990. № 5. P. 119-126. Leyman, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*. 5, 119–126.
13. Randall P. (2001). Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge. Retrieved from: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.

Polishchuk G.

ORCID 0000-0002-9547-4959

*Ph.D. in Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of English language and its teaching methods,
Central Ukrainian State Pedagogical University
named after Volodymyr Vynnychenko
(Kropyvnytskyi, Ukraine) Email: lopotova@ukr.net*

BULLYING AS A MODERN SOCIO-PEDAGOGICAL PROBLEM: CAUSES AND WAYS TO OVERCOME

The article aim is to identify and categorize the causes of bullying, determine the directions of preventive work to identify and prevent school bullying, taking into account the causes of its occurrence. The methodology of the study is based on the ideas of a strategic-conflict approach, which provides the definition of a clear strategy for each individual personality to resolve conflicts and counteract bullying. The scientific novelty of the research is to classify the causes of bullying (external, internal objective and internal subjective), to identify the main directions of preventive (social-pedagogical and corrective work with victims of school violence, with the team, engaging with the parent program, introducing training for teachers and staff at educational institutions, etc.) The findings of the study indicate that bullying is a complex phenomenon that occurs in children's collectives and is characterized by the oppression of the individual by the bullies to show their dominance. Bulling adversely affects all participants in the educational process, leads to impaired health of students (deteriorates memory and attention; depression and general fatigue; night terrors and disorders of the stomach, frequent breathing and palpitations, pain and general weakness, body tremors), has long-lasting effects on the person affected by bulling. Bulling has certain age and gender characteristics, physical and psychological forms. This problem requires the development of a system of preventive measures to overcome this negative social and psychological-pedagogical phenomenon. Most school bullying prevention programs indicate the need to respond quickly to incidents of school bullying, coordinated work by educators and the family to prevent it. Preventive work to school bullying can be undertaken in different directions, taking into account the causes of its occurrence

Keywords: *bullying, mobbing, conflict behavior, victims of school violence, preventive work.*

Стаття надійшла до редакції 14.04.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор О. І. Шапран